

HISTORICKÉ OMÍTKY VNĚJŠÍHO PLÁŠTĚ LODI A PRESBYTÁŘE KOSTELA SV. PROKOPA V ČERNĚVSI

TÁŇA NEJEZCHLEBOVÁ

Obr. 1. Černěves, kostel sv. Prokopa, celkový pohled od JZ. Foto: Marta Pavlíková 2007.

V rámci plánované opravy fasád vnějšího pláště kostela sv. Prokopa v Černěvsi vznikla nutnost dokumentace odkrytých situací dochovaných historických omítek.¹ V důsledku velké hmotové ztráty nejmladších omítek byly odhaleny především stratigrafické vztahy starších vrstev, které nejen dokumentují materiálovou a estetickou podobu historických povrchových úprav, ale také významně nastiňují stavební vývoj objektu (obr. 1).

STRUČNÉ DĚJINY KOSTELA

První písemné zmínky o vsi pocházejí z roku 1273, kdy Vladislav I. potvrzuje smlouvu o koupi osady Černěves ve prospěch kanovníků mělnického kostela. Lze předpokládat, že v této době vzniká

také kostel sv. Prokopa, jehož románská loď je dodnes zachována. Z konce 13. století pochází pravděpodobně také sakristie při severním boku lodi.² Další podoba kostela v románském období není známa, neboť románský závěr byl nahrazen gotickým presbytářem, který byl nejpozději v 15. století zaklenut.³ Další stavební zásahy probíhaly v 16.–17. století, jak napovídají zaslepené okenní otvory v jižním boku presbytáře. Přestavba mohla být časově spojena s odlitím druhého zvonu v roce 1583.⁴ V roce 1617 se změnila majetkové poměry držby a část Černěvsi přešla pod klášter v Doksanech. Ve stejném roce Polyxena, manželka Vojtěcha z Lobkovic, odkoupila panství Brozany a tím získala klášterní část Černěvsi.

¹ Průzkum a jeho výstupy byly provedeny v rámci institucionálního úkolu NPÚ 21301: Vědecký výzkum a aplikace metod operativního zpracování stavebně historických a umělecko historických průzkumů prováděných při obnově kulturních památek a nemovitostí v památkově chráněných územích.

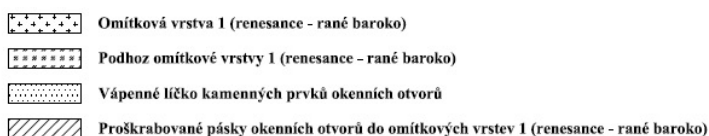
² E. POCHE a kol., *Umělecké památky Čech. A–J*, Praha 1977, s. 183–184.

³ Černoves – Kostel sv. Prokopa, *Soupis památek*, 04. Politický okres roudnický, I. díl (1898), s. 49, dle: <http://depositum.cz/knihovny/pamatky/strom.clanek.php?clanek=3583> (2010).

⁴ TAMTÉŽ, s. 51.

Černěves - kostel sv. Prokopa
presbytář - jižní průčelí
kresba: T. Nejezchlebová
2009

0 50 100 200 cm

Obr. 2. Černěves, kostel sv. Prokopa, jižní průčelí presbytáře, grafické vyhodnocení omítkových vrstev. Autor: Táňa Nejezchlebová 2009.

V empírovém období v první polovině 19. století byl upraven vnější plášť lodi a přistavena část věže.⁵

OMÍTKOVÉ VRSTVY A STATIGRAFIE

Hodnocení omítkových vrstev a jejich stratigrafií probíhalo na základě vizuálního hodnocení složení a povrchů jednotlivých omítek. I přes to, že nebyly odebrány a laboratorně vyhodnocovány žádné vzorky, vykazovaly omítkové vrstvy natolik typické, vizuálně postihnutebné znaky, že bylo možné na tomto základě přibližně určovat jejich stáří. Průzkum byl doplněn jednosnímkovou fotogrammetrií⁶ ilustrující vyhodnocení vnějšího pláště kostela.

Za nejvýrazněji uplatňující se úpravu lze označit empírové omítky, které zároveň představují nejkompaktněji dochovanou povrchovou úpravu pláště kostela jako celku. Vzhled kostela je řešen za pomoci průběžné pásové rustiky, která zasahuje až do výšky parapetních říms okenních otvorů. Partie mezi parapetními a korunními římsami řeší omítky jako hladkou plochu, z nichž vystupuje plastické rámování okenních otvorů.

Omítky jsou dvouvrstvé, jádro tvoří hrubý podhoz s čitelnou strukturou omítkových zrn. Podhoz šedavého zabarvení má velmi tvrdou soudržnou konzistenci, na povrch režného zdiva se váže samovolně díky velkým zrnům materiálu, tudíž dřevěné kolíčky ve

zdivu jsou použity pro uchycení omítky jen velmi řídké. Strukturu určuje dále vysoký podíl písku a jemně mletého vápna v omítce. Na hrubý podhoz je v tenké vrstvě natažena povrchová vrstva jemně hlazené omítky, která je hladítkem utažena do celistvé jednodolité plochy. Podhoz výrazně nabývá na mohutnosti v místech pásové rustiky a rámu okenních otvorů. Technologicky byl podhoz zřejmě dle dobových zvyklostí nahazován ručně, kdežto jemná povrchová vrstva natažena latí tak, aby bylo dosaženo vysoké přesnosti detailů a hran.⁷

Doba vzniku omítky, která je předpokládána v první polovině 19. století, určuje také estetický výraz jejího zpracování. Rozhodujícím faktorem se pro výraz povrchových úprav stává doznívání střídmosti a úspornosti – klasicistního trendu, který spočívá ve členění fasád lizénami, jež vyrůstají z plochy bosovaného soklu⁸. U kostela sv. Prokopa je kvádrová bosa nahrazena průběžnou pásovou rustikou. Z hladké plochy nevystupují sice lizény, ale princip „nalepení“ plastických rámu okenních otvorů je prakticky totožný. Také světle okrový monochromní nátěr odpovídá zažitému klasicistnímu řešení, které přetrvávalo i přes rané 19. století.

Empírový plášť je v důsledku povětrnostních vlivů silně narušen a destrúován (obr. 2). Díky tomu byly odhaleny zejména na jižním průčelí lodi a presbytáře starší vrstvy omítek a jejich vzájemné stratigrafické vztahy. Starší vrstvy omítek reprezentuje hladká omítka jemné konzistence, natahované přímo na režné zdivo kostela.

⁵ E. POCHE a kol., *Umělecké památky...*, s. 183.

⁶ Fotogrammetrie průčelí byla prováděna v souvislosti s průzkumem omítkových vrstev jako podklad pro odborné vyjádření NPÚ ÚOP v Ústí nad Labem.

⁷ J. HOŠEK – L. LOSOS, *Historické omítky. Průzkumy, sanace, typologie*, Praha 2007, s. 54.

⁸ TAMTÉŽ, s. 54.

Obr. 3. Černěves, kostel sv. Prokopa, jižní průčelí presbytáře, superpozice okenních otvorů. Foto: Táňa Nejezchlebová 2009.

Obr. 4. Černěves, kostel sv. Prokopa, jižní průčelí presbytáře, detail zpracování škrábané pasparty starších okenních otvorů presbytáře. Foto: Táňa Nejezchlebová 2009.

Omítka je dvouvrstvá, podhroz vykazuje ve hmotě vysoký podíl hrubšího písku, drobných kamínků a fragmenty cihel. Pojivo je zastoupeno hmotou z velmi jemně mletého vápna. Kombinace hrubých částí písku s velmi jemnou složkou pojiv dodává omítce vysokou soudržnost a pevnost. Na hrubším jádru je natažen ve velmi tenké vrstvě jemný štuk s vápenným nátěrem v několika vrstvách. Štuková vrstva mohla také technologicky vznikat několikanásobným líčením vápenným nátěrem s následným zatřením povrchu, či hlazením povrchu jádrové omítky kovovým hladítkem, čímž došlo k vytlačení vápenného pojiva k povrchu.⁹

Starší vrstvy omítek lze datovat do renesančního či raně barokního horizontu. Časově jsou současné se zaslepenými okenními otvory presbytáře v jeho jižním boku. Okenní otvory s plným záklenkem a okosenou vnitřní hranou jsou vymezeny relikty kamenných ostění. Omítky jsou přetaženy přes kamenná ostění až k jejich vnitřní hraně, rezné partie ostění maskuje vápenné líčko (obr. 3). Přitažení omítek až k hraně si vyžádaly především nároky na výzdobu omítek – okenní otvory byly zvýrazněny proškrábnutím širšího pásu podél celého průběhu ostění. Pásky mají snížený profil omítek na jejich jádro tak, aby vynikl především rozdíl ve struktuře, vlastní pásy jsou dodatečně zalíčeny společně s finální úpravou povrchu průčelí (obr. 4). Proškrabované omítky

starších vrstev na kostele sv. Prokopa tak dobře dokumentují převládající renesanční trend, kdy škrábané vápenné omítky postupně nahrazovaly malované omítky předchozích epoch (obr. 5). Volba jednovrstvých škrábaných omítek byla navíc velmi praktická, neboť kvalitní vápenné omítky vykazovaly značnou trvanlivost a nemusely být tak často obnovovány.¹⁰ Velkým trendem renesanční výzdoby se navíc stalo rýsované škrábané nároží, které naznačovalo zpevnění nároží kamennou armaturou, ať se pod omítkou vyskytovalo, či nikoliv.¹¹ Stejná situace je i na jihozápadním a severozápadním nároží lodi kostela v Černěvsi. Linky jsou škrábány velmi lehce, spíše povrchově, naznačují skladbu kamenů do „gotické vazby“ – vazák a spáry jsou zvýrazněny zdvojenou linkou (obr. 6).

Stejná vápenná omítka přesahuje přes jihovýchodní nároží presbytáře, které dnes kryje mohutný opěrák. V místě, kde se odtrhává od hmoty zdiva presbytáře, je jasně čitelná souvislá vrstva výše popsané omítky, což svědčí o druhotném přiložení konstrukce opěráku. Omítka dále pokračuje souvislou plochou na východním boku presbytáře, kde překrývá zaslepený čtvercový otvor s překladem a okosením, jenž vyrůstá z trojúhelného náběžního štítu, z čehož lze usuzovat na gotický původ zaomít-

⁹ TAMTÉŽ, s. 42.

¹⁰ TAMTÉŽ, s. 41.

¹¹ TAMTÉŽ, s. 42.

Černěves - kostel sv. Prokopa
 loď - jižní průčelí
 kresba: T. Nejezchlebová
 2009

0 50 100 200 cm

 Omítková vrstva 1 (renesance - rané baroko)
 Podhoz omítkové vrstvy 1 (renesance - rané baroko)

Obr. 5. Černěves, kostel sv. Prokopa, jižní průčelí lodi, grafické vyhodnocení omítkových vrstev. Autor: Táňa Nejezchlebová 2009.

nutého otvoru. Na jižním průčelí lodi je pak třeba upozornit na renesanční úpravu podoby soklu. Lokálně lze zachytit zarovnáni soklu pomocí silnějších vrstev vápenné omítky tak, že ke zdivu lodi doléhá pozvolně zkosenou horní hranou.

Povrch všech starších, bíle líčených omítek narušuje systém pekování, který jejich povrch zvrásnil před nanesením klasicistního pláště.

NÁSTIN STAVEBNÍCH PROMĚN KOSTELA NA ZÁKLADĚ OMÍTKOVÝCH VRSTEV

Jak již bylo naznačeno, omítkové vrstvy a především jejich statigrafie dokládají vedle dobových trendů v povrchových úpravách zdiva také stavební vývoj objektu. Sledování průběhu jednotlivých vrstev a systém vzájemného narušení tak dává možnost modelovat alespoň částečně hypotetickou podobu kostela v jednotlivých obdobích.

Nejkompletněji lze rekonstruovat podobu kostela v renesančním až raně barokním období. Ze staršího období se z povrchových úprav vnějšího pláště nezachovaly žádné fragmenty. Absenci reliktních starších omítkových vrstev lze interpretovat dvěma způsoby – buď se stavba uplatňovala v románském až gotickém období v rezné podobě, nebo byly veškeré starší omítky před nanesením renesančního pláště sejmuty¹².

¹² Omítkové vrstvy románského zdiva jsou zejména na opuce poměrně těžko zjištělné pro její špatnou přilnavost na tomto typu kamene. Na druhou stranu je rezné zdivo románských staveb poměrně běžnou úpravou, zejména v kombinaci s úpravou ložných a styčných spár. U gotického zdiva je oproti tomu úprava omítkami zcela běžná, zejména jedná-li se o lomové zdivo, které bylo pro omítání primárně určeno. J. ŠKABRADA, *Konstrukce historických staveb*, Praha 2003, s. 16–17.

V renesančním až raně barokním období byla prolomena v jižním boku dvojice okenních otvorů, k nimž byla přitažena hladká vápenná omítka a jejich kamenné ostění bíle olíčeno. Dle dobových zvyklostí zvýraznily okenní otvory škrábané hladké pásy a nároží ryté armování. Oproti stávajícímu stavu nezpevňoval jižní nároží presbytáře široký opěrák. Lze předpokládat, že v tomto období došlo k zazdění okenního otvoru ve východním boku presbytáře, neboť renesanční až raně barokní omítky tento otvor překrývají. Na gotické vročení okenního otvoru lze usuzovat zejména s ohledem na zpracování jeho kamenného ostění – okosené hrany vyrůstají z trojúhelných náběžních štítků. K zazdění otvoru mohlo dojít v souvislosti s liturgickými změnami po Tridentském koncilu, kdy vzrostl význam hlavního oltáře a v souvislosti s tím jeho transformace do rozměrné retáblové architektury, zakrývající okenní otvor v závěru.

V této době neměl kostel stávající věž. Omítky pokrývaly také plášť gotické sakristie. V jejím západním průčelí bylo v duchu dobově podmíněné osovosti vyznačeno v omítce iluzivní okno. Celá stavba vyrůstala ze soklu, jehož pravouhlá hrana byla pomocí omítky změněna na okosenou hranu přisedající ke hmotě kostela.

Poslední výrazná úprava vnějšího pláště kostela sv. Prokopa v Černěvsi proběhla v empírovém období první poloviny 19. století. K západnímu průčelí kostela byla přistavěna hranolová věž. Staré okenní otvory byly zazděny a v těsné blízkosti proraženy nové okenní otvory. Jihovýchodní nároží presbytáře bylo podepřeno mohutným opěrákem. Všechny starší omítkové vrstvy byly narušeny systémem pekovaných důlků, s jejichž pomocí byl nanesen nový omítkový plášť. Pásová rustika zvýšila plochu soklu

Obr. 6. Černěves, kostel sv. Prokopa, jižní průčelí lodi, detail rýsovaného nároží. Foto: Táňa Nejezchlebová 2009.

až pod parapety nových okenních otvorů, které z hladké plochy vystupují plochým štukovým rámem. Jednoduché a strohé linie nově nastupujícího trendu spojily všechny různě staré části kostela a vdechly mu tak jednotlivý výraz.

ZÁVĚR

Průzkum rozkrytých omítkových vrstev na vnějším plášti kostela sv. Prokopa v Černěvsi umožnil detailnější poznání stavebních dějin objektu tak, jak jej nastiňovaly písemné prameny a konstrukce kostela. Podoba kostela ve starších obdobích se tak velmi zpřesnila a tím bylo umožněno také přehodnotit případný přístup k plánovaným opravám vnějšního pláště. Vedle toho poskytlo vyhodnocení výsledků možnost lépe zhodnotit potenciál dalších průzkumů, které budou v případě nutnosti probíhat společně s postupnou obnovou památky.

Literatura:

Černěves – kostel sv. Prokopa, OPD vnějšního pláště lodi a presbytáře, autor: T. Nejezchlebová, Archiv NZ OPD a SHP NPÚ ÚOP v Ústí nad Labem, 2009.

Černovos – Kostel sv. Prokopa, Soupis památek, 04. Politický okres roudnický, I. díl (1898), citace dle: <http://depositum.cz/knihovny/pamatky/strom.clanek.php?clanek=3583> (2010).

J. HOŠEK – L. LOSOS, *Historické omítky. Průzkumy, sanace, typologie*, Praha 2007.

E. POCHE A KOL., *Umělecké památky Čech. A – J*, Praha 1977.

J. ŠKABRADA, *Konstrukce historických staveb*, Praha 2003.

RESUMÉ

Historic plasterwork of an external surface of a nave and a presbytery of the church of St. Prokop in Černěves

As a planned reconstruction of the facade of the outer surface of St. Prokop church in Černěves was due there was carried out a survey of its plasterwork layers. Within the survey a documentation of mainly naturally open finds on the south facade of the presbytery and the nave and on the north facade of the nave was made. In probes created by fell off Empire Style surface of the church were discovered walled up relicts of window openings above existing windows of the presbytery on the south facade of the presbytery. According to character of work on window frames and their surrounding we can date the older window openings to Renaissance period. The openings are accompanied with locally preserved fragments of smoothened lime plaster with scraped strip chambranle around the openings and drawn illusive cube-shaped cornerstone at the nave. Fragments of older plasterwork were roughened by scratches and small holes so that a new plasterwork would adhere well and the fragments are mostly covered with preserved surface in Empire Style. The study of mutual relations of plasterwork layers, its craft and art character brought new knowledge about building history of the church.

Černěves – kostel sv. Prokopa
lůd' - severní průčelí
kresba: T. Nejezchlebová
2009

0 50 100 200 cm

 Omítková vrstva 1 (renesance - rané baroko)
 Podhoz omítkové vrstvy 1 (renesance - rané baroko)

Obr. 7. Černěves, kostel sv. Prokopa, severní průčelí lodi, grafické vyhodnocení omítkových vrstev. Autor: Táňa Nejezchlebová 2009.